

آیت‌الله ری‌شهری، بزرگ‌خادم حدیث شیعه

محمدمهدی احسانی فر^۱

نخستین روز فروردین ۱۴۰۱ مصادف با ۱۸ شعبان ۱۴۴۳، آیت‌الله محمد محمدی ری‌شهری استاد و محقق بزرگ حدیث، رحلت کرد. او مجتهدی حدیث‌پژوه بود که در دوران معاصر، حدیث شیعه را احیا نمود. وی زمان‌شناس بود و توانست راه را به درستی یافته و در دوره‌ای که حدیث، نیاز به پشتیبان و مدافع داشت، توفیق ورود به این عرصه را بیابد و با تلاشی جهادگونه، این بار سنگین را به دوش گیرد. مرحوم آیت‌الله محمدی ری‌شهری را می‌توان بزرگ‌مدافع حدیث شیعه دانست؛ چه اینکه تلاش‌های او به گسترش حدیث در جامعه شیعی انجامید و این گوهر گرانبها در کنار قرآن کریم، جایی نیکوتر برای عرضه یافت.

برای امثال بنده که سالیانی، خوشه‌چین خرمن دانش و تجربه آن مرحوم بودیم، فراغ آن استاد عزیز، دشوار است؛ اما وعده قرآن کریم آرامش می‌دهد که فرمود:

وَلَبَلَوْنَكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ. الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ. أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَ رَحْمَةٌ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ.^۲

در این نگاشته، ابتدا گوشه‌ای از ویژگی‌های حدیث‌پژوهی آن مرحوم را بازگو می‌کنم و سپس به برخی از صفات آثار و تألیفات ایشان می‌پردازم. آنگاه ویژگی‌های مدیریتی و رفتاری آن استاد فقید را مطرح می‌نمایم.

۱. پژوهشگر حوزه علمیه قم.

۲. بقره، ۱۵۵ - ۱۵۷. (ترجمه محمدمهدی فولادوند: و قطعاً شما را به چیزی از قبیل ترس و گرسنگی و کاهش در اموال و جان‌ها و محصولات می‌آزماییم و مژده ده شکیبایان را. همان کسانی که چون مصیبتی به آنان برسد، می‌گویند: ما از آن خدا هستیم و به سوی او باز می‌گردیم. بر ایشان درودها و رحمتی از پروردگارشان باد و راه‌یافتگان هم خود ایشانند.)

الف) ویژگی‌های حدیث پژوهی

«روشمند» و «هدفمندی» را می‌توان مهم‌ترین ویژگی‌های حدیث پژوهی مرحوم آیت‌الله ری‌شهری دانست.

مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، پژوهشگری بزرگ بود. حدیث پژوهی ایشان، همراه با روشی روشن بود؛ به گونه‌ای که می‌توان با مهندسی معکوس پژوهش‌هایشان به روش آن پی برد. این روش در آثار مختلف، تکرار می‌شود و جوینده را مطمئن می‌سازد که نویسنده یا مدیر این آثار، دارای روشی مشخص بوده است. به بیان دیگر، ویژگی روش ایشان، نظم بود. نظم روشی آیت‌الله ری‌شهری به گونه‌ای بود که با کنار هم قراردادن آثار مشابه آن مرحوم می‌توان به آسانی، نگاشته‌شدن و یا مدیریت‌شدن آن توسط یک نفر را درک کرد.

آن استاد فقید از یک سو با اخباریان فاصله بسیار داشت و از سوی دیگر، اهل مقابله با حدیث نبود؛ بلکه به دفاع روشمند از حدیث می‌پرداخت. ایشان ضمن توجه به میزان اعتبار هر حدیث - که برای آن روشی علمی داشت - برای فهم و نقد حدیث و عرضه آن به آیات قرآن کریم، ارزشی پژوهشی قائل بود. حافظ قرآن بودن آن مرحوم، کمک شایانی می‌کرد که با سرعت، ارتباط بین آیات و احادیث را کشف کند.

حدیث پژوهی آیت‌الله ری‌شهری، هدفمند بود. تک تک آثار ایشان، هدفی مشخص را دنبال کرده و برای پاسخ به یک مشکل یا پرسش و یا تبیین یک موضوع مورد نیاز است. موضوعات برخی از کتاب‌ها متناسب با نیاز گروهی از جامعه و یا با در نظر داشتن گروهی از مخاطبان است؛ همچون «حکمتنامه جوان» و «تحکیم خانواده». برخی دیگر از آثار، متناسب با نیاز سازمان‌ها و نهادهاست؛ مانند «فرهنگنامه امنیت ملی» و «فرهنگنامه مسجد». گروهی دیگر از نگاشته‌ها، تکنگاری‌های موضوعی برای فرهنگ‌سازی در جامعه عمومی است؛ مانند «الگوی شادی» و «فرهنگنامه مهمانی». گروهی دیگر برای فرهنگ‌سازی در جامعه خواص نگاشته شده است؛ مانند «تبلیغ» و «فرهنگنامه مرثیه‌سرایی و عزاداری». برخی دیگر از آثار، برای مرجعیت در پژوهش‌های علوم حدیثی نگاشته شده است؛ مانند «شناختنامه قرآن» و «شناختنامه حدیث». گروه دیگری از نوشته‌ها برای مرجعیت در مباحث معارف حدیثی نگاشته شده است؛ مانند «موسوعه معارف قرآن و حدیث» و «حکمتنامه رضوی». برخی دیگر از آثار، عمومی است و عرصه‌های مختلف اخلاقی، سیاسی، کلامی و... را شامل می‌شود؛ مانند «زمزم عرفان»، «خاطرات سیاسی» و «مبانی شناخت». این کتاب‌ها با هدف روشنگری و هدایت مخاطبان عمومی در موضوعی خاص که نویسنده در آن تجربه یا مطالعاتی ویژه داشته، نگاشته شده‌اند.

در حقیقت، مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، با اهداف انتزاعی و فرضی، کار نمی‌کردند؛ بلکه برای پاسخ به نیازهای واقعی به پژوهش می‌پرداختند.

ب) ویژگی‌های آثار

آثار مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، گوناگون و پرشمار است. این نگاه‌ها با وجود تفاوت، شباهت‌هایی به یکدیگر دارند که صفات مشترک آنها را می‌سازد. در ادامه، برخی از این ویژگی‌ها را برمی‌شمارم.

۱. همراهی قرآن و حدیث: در همه کتاب‌های مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، همراهی قرآن و حدیث، آشکار است. آن مرحوم در مقام عمل، قائل به حدیث ثقلین بودند. از این رو در همه پژوهش‌ها و تحلیل‌ها تلاش می‌کردند تا رابطه کتاب و سنت را کشف و تبیین کنند.

۲. تبیین حدیث با حدیث: بیان‌های مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، برگرفته از حدیث بود. ایشان تلاش می‌کردند که از بیانات تبرّعی، حدسی و فرضی، دوری کرده و با یک یا چند حدیث به تبیین حدیثی دیگر اقدام کنند.

۳. بهره‌گیری از منابع و مستندات: مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، گزاره‌های یک موضوع را با استفاده از قرآن و حدیث، می‌آوردند. ایشان سعی می‌کردند که حتی تحلیل‌هایشان نیز کاملاً مستند به آیات و روایات باشد. در واقع آن مرحوم، مدافع یک دیدگاه در برابر دیدگاه دیگر نبودند؛ بلکه مدافع کتاب و سنت در برابر غیر کتاب و سنت بودند.

۴. حل مشکلات اخبار در چارچوب‌های علمی: مرحوم آیت‌الله ری‌شهری تلاش می‌کردند تا «اختلاف نسخه»، «تعارض»، «اجمال و ابهام»، «غرابت» و هر نوع مشکل دیگری را که در برخی از متون روایی وجود دارد، به‌گونه‌ای فنی و با بهره‌گیری از قواعد دانش‌های حدیث و اصول فقه، حل کنند. این روش موجب می‌شد تا مخاطب با متنی روان مواجه شده و پاسخ اشکالات احتمالی خود را به‌صورت کوتاه ولی گویا بیابد. همچنین اگر لغات و مصطلحاتی نیاز به توضیح داشته باشد، در پاورقی‌های تبیینی کوتاه معرفی شده است.

۵. نظم محتوایی: کتاب‌های مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، دارای نظم محتوایی روشنی است. هر یک از این کتاب‌ها موضوعی مشخص داشته و از آن خارج نمی‌شود. همچنین در موضوع خود تلاش می‌کند که به همه جوانب بپردازد. ترتیب محتوایی این کتاب‌ها از منطقی قابل فهم و پلکانی پیروی می‌کند؛ به‌گونه‌ای که مخاطب، با آن انس گرفته و با مطالعه یک اثر، توقع خود را از آثار دیگر، تنظیم می‌کند.

۶. دارای مقدمه: بیشتر کتاب‌های مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، دارای مقدمه‌ای گویاست که هدف، انگیزه و روش کار را نشان داده و تاریخ آن را معلوم می‌سازد. با توجه به تاریخ نگاه‌ها می‌توان درباره تطوّر احتمالی دیدگاه‌های نویسنده در برخی از موضوعات و آثار، تحلیل کرد.

۷. قابلیت استفاده برای سطوح مختلف علمی: بیشتر کتاب‌های مرحوم آیت‌الله محمّدی ری‌شهری، برای سطوح مختلف علمی قابل استفاده است. این آثار، روان و گویا بوده، توضیحات خسته‌کننده ندارد. هر کسی با هر میزانی از دانش عمومی یا تخصصی می‌تواند

- از بیشتر تألیفات ایشان بهره خود را برگیرد. ترجمه‌دار بودن این نگاشته‌ها، کمک می‌کند که جای خود را در میان عموم مردم باز کند.
۸. محصول پژوهش گروهی: بیشتر آثار منتشرشده از مرحوم آیت‌الله ری شهری محصول «پژوهش گروهی» در مؤسسه دارالحدیث قم بوده است. توانایی ایجاد گروه‌های پژوهشی، مدیریت آنها و نظم‌دادن به کارشان، از ویژگی‌های آن استاد فقید بود. کار گروهی، هرچند زمان و هزینه بیشتری صرف می‌کند؛ ولی دقیق‌تر و قوی‌تر بوده و آسیب‌های علمی کمتری به دنبال دارد؛ چراکه محصول خرد جمعی و نگاه‌های مختلف به یک موضوع است.
۹. رعایت انصاف علمی: مرحوم آیت‌الله ری شهری، تلاش می‌کردند تا «انصاف علمی» را در پژوهش‌های خویش رعایت کنند. از این رو در نگاشته‌های ایشان، گرایش افراطی به یک سو و یا دشمنی سلیقه‌ای با یک دیدگاه، مشاهده نمی‌شود. ایشان خود را مبین حدیث می‌دانستند؛ از این رو، راه را به سویی می‌رفتند که برداشتشان از راه قرآن و حدیث بود و با دیدگاهی مخالف می‌کردند که برداشتشان از قرآن و حدیث، مخالفت با آن دیدگاه بود.
۱۰. گذر از نقد علمی: همه آثار دارالحدیث در طول مراحل پژوهشی و نیز پیش از چاپ، مورد نقد علمی واقع می‌شد. مرحوم آیت‌الله ری شهری حتی پس از چاپ نیز نقدهای علمی رسیده از داخل و خارج دارالحدیث را می‌پذیرفتند و دستور اصلاح آن را برای چاپ‌های بعدی می‌دادند. «پذیرش نقد علمی» یکی از صفات آن مرحوم بود که اثر خود را در آثار ایشان نشان داده است.

ج) ویژگی‌های مدیریتی

- مرحوم آیت‌الله ری شهری را می‌توان مدیری موفق دانست. هر مدیر موقّعی ویژگی‌هایی دارد. برخی از ویژگی‌هایی که موجب موقّیت آن مرحوم در مدیریت شد، از این قرار است:
۱. نظم: مرحوم آیت‌الله ری شهری، مدیری منظم بودند. با اینکه کارهای مختلفی در حج، آستان حضرت عبدالعظیم علیه السلام، دارالحدیث، مجمع تشخیص مصلحت نظام، مجلس خبرگان رهبری و... بر عهده داشتند، ولی با نظمی مثال‌زدنی به همه این کارها می‌رسیدند. ایشان به‌طور هفتگی و منظم در قم حضور یافته و حدود ۲۴ ساعت در قم بودند. برنامه ساعات حضور ایشان، کاملاً مشخص بود و از روش «تقسیم وقت» برای رسیدگی به امور مختلف بهره می‌بردند. هوش مدیریتی آن استاد فقید موجب می‌شد تا با وقت تقسیم‌شده، به کارهای مختلف برسند.
۲. پیگیری موضوعات: مرحوم آیت‌الله ری شهری، پس از آغاز هر کار، تلاش می‌کردند که آن را به پایان رسانده و از آن نتیجه بگیرند. حتی اگر کاری طولانی می‌شد، اراده ایشان برای پیگیری و نهایی‌سازی آن از بین نمی‌رفت. برای نمونه، آن مرحوم با گروه‌های مختلف

علمی دارالحدیث جلساتی برگزار می‌کردند تا از نزدیک در جریان امور قرار گیرند؛ یعنی به گزارش‌های مدیران اکتفا نمی‌کردند. بسیاری از مسائل و مشکلات در همین جلسات، حل می‌شد.

۳. جدّیت: یکی از ویژگی‌های مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، جدّیت در امور مختلف بود. ایشان تلاش می‌کردند تا «بی‌عمل» نبوده و «ترک فعل» نداشته باشند. از این رو با برخی از اشکالات، به‌طور جدّی برخورد می‌کردند. نمونه آن اخراج برخی از مرتبطان دارالحدیث و نیز تعطیل کردن برخی از کارهایی بود که آن مرحوم به مضر بودن آن اطمینان پیدا کرده بودند. به‌طور کلی، رهاکردن مسأله‌ای که به ایشان مربوط می‌شد و یا از ایشان توقّع می‌رفت را نمی‌پسندیدند.

۴. توان به محصول رساندن: یکی از ویژگی‌های مهم یک مدیر موفق آن است که بتواند، کار را به محصول و خروجی برساند. این ویژگی در مرحوم آیت‌الله ری‌شهری وجود داشت. هرچه در کار علمی، تدقیق و تعمق شود باز هم جای کار بیشتر وجود دارد. از این رو، باید در یک جا با ملاکی مشخص، کار را تمام کرد و به اصطلاح، «کار، بسته شود.» بستن کار، نیاز به عبور از وسواس و مه‌ری دارد که هر پژوهشگر به کار خویش پیدا می‌کند. آن مرحوم، اهل عبور بودند و از این رو توانستند در مدّت نه‌چندان طولانی عمر خویش، آثار فراوانی را با مستوای علمی پذیرفته‌شده، تولید کنند.

۵. توجّه به تربیت نیرو برای آینده: مرحوم آیت‌الله ری‌شهری در کنار کارهای جاری، به تربیت نیرو برای آینده توجّه می‌کردند. برخی از پژوهشگران قدیمی دارالحدیث، شاگردان ایشان بودند که با کسب تجربه از محضر آن استاد، توانستند به جایگاه استادی حدیث برسند. تربیت نیرو و انتقال تجربه، نیازمند فرصت‌دادن، حوصله‌کردن و تحمّل اشتباهات شاگرد است. هر سه ویژگی در آن مرحوم وجود داشت.

۶. امکان ارتباط مستقیم نیروها با ایشان: یکی دیگر از ویژگی‌های مدیریتی مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، اجازه ارتباط مستقیم نیروها با ایشان بود. آن مرحوم هنگام نماز جماعت و یا با تنظیم وقت قبلی، اجازه ارتباط، پیشنهاد و انتقاد را می‌دادند. همچنین نامه‌ها را خوانده و پاسخ می‌دادند. این ویژگی موجب می‌شد که حجابی میان ایشان و نیروها نباشد. هر زمانی که پژوهشگر و یا نیروی اجرایی، می‌خواست حرفش را به‌طور مستقیم به رئیس مجموعه برساند، این زمینه به‌طور خصوصی برای او فراهم بود.

(د) ویژگی‌های رفتاری

رفتار مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، مشتمل بر الگوهایی بود که آگاهی از آن برای اهالی علم و اندیشه، جالب است. بخشی از آن ویژگی‌ها را ذکر می‌کنم.

۱. استفاده از وقت: مرحوم آیت‌الله ری‌شهری اهل گدغه و اتلاف وقت نبودند؛ بلکه به‌طور دقیق، زمانشان را مدیریت می‌کردند؛ حتی برخی از دیدارها برای پیش و پس از غذا خوردن تنظیم می‌شد. اگر برای موضوعی، گفتن یکی دو جمله، کافی بود، ایشان به همان مقدار اکتفا کرده و وارد توضیحات و تفصیلات اضافه نمی‌شدند.

۲. بی‌توجهی به ظواهر مادی: مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، اهل توجه به ظواهر مادی اعم از ماشین، لباس و... نبودند. ماشین ایشان که از سوی نهاد حفاظتی تعیین می‌شد، از سال ۱۳۸۵ تا هنگام فوت، تغییری نکرد؛ با اینکه زمینه تغییر از سوی حفاظت وجود داشت، ولی ایشان نیازی به تغییر ندیدند. خوراک ایشان ساده بود و معمولاً ساده‌تر و کمتر از نیروهایشان، مصرف می‌کردند.

۳. احترام فراوان به عالمان: مرحوم آیت‌الله ری‌شهری در احترام به عالمان و به‌ویژه مراجع، اهتمام داشتند. دقت ایشان در احترام به بزرگان، در رفتار آن مرحوم، کاملاً ملموس بود. این احترام، هنگام نام‌بردن از عالمان، توصیف آنها، ارتباط حضوری با آنها و امور دیگر، خود را نشان می‌داد. در این میان، علاقه ایشان به مقام معظم رهبری (حفظه الله) و آیت‌الله بهجت (رحمة الله علیه)، علاقه و احترامی ویژه بود.

۴. اهمیت‌ندان به ارتباط با رؤسا و اهالی سیاست: مرحوم آیت‌الله ری‌شهری سال‌ها در سیاست بودند و با رؤسای بسیاری، روابط نزدیک داشتند؛ در عین حال، هیچگاه مشتاق ارتباط با رؤسا نبوده و گویا چشم و دلی سیر از چنین ارتباطاتی داشتند. این ویژگی، ناشی از درکی توحیدی بود که از قرآن و حدیث، به آن رسیده بودند. تفکر توحیدی مانع از آن می‌شد که آن استاد فقید، دیگران را مؤثر در عالم بدانند و حتی در «وسیله» دانستن آنها نیز افراط نمی‌کردند.

۵. عبادت: مرحوم آیت‌الله ری‌شهری اهل تهجد همیشگی بودند؛ به‌ویژه در ماه مبارک رمضان، شب‌های جمعه و شب‌های خاص مانند شب مبعث، تهجدهای طولانی‌تری داشتند. خواندن نماز اول وقت، نماز جماعت، نوافل، تلاوت قرآن و خواندن دعاهای مأثور از رفتارهای عبادی همیشگی ایشان بود. در حالت عادی نیز اهل ذکر بودند.

۶. دل نرم: مرحوم آیت‌الله ری‌شهری نسبت به اهل بیت علیهم‌السلام دل نرمی داشتند. همواره در مجالس اهل بیت علیهم‌السلام شرکت کرده و در مصیبت‌خوانی‌ها گریه می‌کردند. خود ایشان دستور داده بودند که هر هفته روزهای چهارشنبه در دارالحدیث پس از نماز ظهر و عصر، سخنرانی اخلاقی عمومی برگزار شود تا دل‌ها متذکر و خاشع گردد. هر چند وقت یک بار هم نوبت خودشان می‌شد و درس اخلاق می‌گفتند.

۷. دوری از حواشی: یکی از ویژگی‌های مهم مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، دوری از حواشی بود. همین صفت موجب شد که بتوانند از عمر خویش بهره بسیار بگیرند. ایشان اهل «خبری‌شدن» و «مصاحبه‌کردن» نبودند. اهل ورود در تصاویر و پرداختن به حرف‌های این و آن نبودند. حتی به حملات، هجوم‌ها و انتقادات بی‌جا هم پاسخ نمی‌دادند. ولی انتقادات به‌جا را دنبال کرده و با منتقد صحبت می‌کردند. در جناح‌بندی‌های سیاسی و حزبی وارد نمی‌شدند؛ لذا جناحین سیاسی کشور، ایشان را از خود می‌شمردند و ایشان هم موضعی نسبت به این انتساب نمی‌گرفتند. اما از انقلاب اسلامی، آرمان‌های امام خمینی (قدس سره) و از رهبر معظم انقلاب اسلامی (حفظه الله) همواره دفاع کرده و در موقعیت‌های لازم، مصاحبه می‌کردند، یا می‌نوشتند و هرگاه تکلیفی سیاسی متوجه ایشان می‌شد، آن را انجام می‌دادند.

مرحوم آیت‌الله محمد محمدی ری‌شهری (رحمة الله و غفرانه و رضوانه علیه)، مردی بزرگ بود که حدیث شیعه را احیا کرد، زینت بخشید و از آن دفاع نمود. او مرد دفاع از مقدسات حقیقی یعنی قرآن و عترت بود و همواره بر پیروی از تقلین تأکید جدی داشت.

نگارنده این سطور، توفیق داشته که ۱۷ سال از محضر آن استاد بزرگ بهره برده و از نزدیکه با روش، منش و سجایای آن فقید جاویدنام آشنا شده و درس، نکته و خاطره بگیرد. باشد که بهره‌ای حقیقی برای نویسنده و مخاطبان داشته باشد.

و السلام علی عباد الله الصالحین

و الحمد لله رب العالمین